ELEKTRON TIJORATDA DOMEN NOMLARI TUSHUNCHASI VA ELEKTRON DALILLARNI HIMOYA QILISH MEXANIZMINI YARATISH

Durdona Yo'ldoshova
Toshkent davlat yuridik universiteti magistr talabasi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24466250

Annotatsiya: Ushbu maqolada elektron tijoratning asosiy infratuzilma elementi sifatida domen nomlarining huquqiy tabiati, ularni ro'yxatdan o'tkazish va himoya qilish tartibi tahlil qilinadi. Domen nomlari bilan bog'liq nizolarda, shuningdek, elektron tijorat bitimlarida elektron dalillarning yuridik kuchi va ularni saqlash muammolari yoritiladi. O'zbekiston qonunchiligi va xalqaro tajriba (UDRP, UNCITRAL, eIDAS, ISO/IEC 27037) qiyosiy o'rganilib, elektron dalillarni qayd etish, saqlash va sudda taqdim etishning bosqichma-bosqich mexanizmi hamda qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Elektron tijorat, domen nomi, .UZ domeni, kiberskvotterlik, elektron dalil, elektron hujjat, raqamli iz, vaqt tamg'asi, xesh-qiymat, dalillarni ta'minlash.

Annotation: The article examines domain names as a core infrastructure element of electronic commerce: their legal nature, registration and protection. It analyses the evidentiary value of electronic evidence and the problems of its preservation in domain disputes and e-commerce transactions. Uzbek legislation is compared with international practice (UDRP, UNCITRAL, eIDAS, ISO/IEC 27037), and a step-by-step mechanism for collecting, preserving and presenting electronic evidence is proposed, together with recommendations for improving the legislation.

Keywords: electronic commerce, domain name, .UZ domain, cybersquatting, electronic evidence, electronic document, digital trace, timestamp, hash value, preservation of evidence.

Mavzuning dolzarbligi: Raqamli iqtisodiyot sharoitida onlayn do'kon, marketplace va xizmat ko'rsatish platformalarining aksariyati iste'molchiga aynan domen nomi orqali yetib boradi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, .UZ milliy domenida ro'yxatdan o'tgan domen nomlari soni 2026-yil mart oyida 150 mingdan oshgan.[1] Bu elektron tijorat subyektlari uchun domen nomi nafaqat texnik manzil, balki tijoriy nom va brendning ajralmas qismi ekanini ko'rsatadi.

Biroq domen nomlarining ommaviy tarzda ro'yxatdan o'tkazilishi bilan birga kiberskvotterlik (taniqli belgiga o'xshash domenni sotish yoki tovar belgisi egasiga bosim o'tkazish maqsadida ro'yxatdan o'tkazish), tayposkvotterlik va soxta saytlar orqali firibgarlik holatlari ham ko'paymoqda. Bunday nizolarda ish natijasi ko'p jihatdan dalilga bog'liq: sayt kontenti bir necha daqiqada o'zgartirilishi yoki o'chirilishi mumkin. Elektron dalillarni o'z vaqtida qayd etish va ularning yaxlitligini isbotlash mexanizmi aniq belgilanmasa, huquqbuzarlik isbotlanmay qolishi xavfi mavjud.[2]

[1] Raqamli texnologiyalar vazirligi xabari, 2026-yil 13-mart (17-manba).
[2] Casey E. Digital Evidence and Computer Crime, 3rd ed., 2011 (15-manba); ISO/IEC 27037:2012 (11-manba).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘zbekistonda elektron tijorat, elektron hujjat aylanishi va elektron raqamli imzo sohasida asosiy qonunlar qabul qilingan bo‘lsa-da,[3,4,5] domen nomlari bo‘yicha nizolarni hal etish va elektron dalillarni yagona tartibda qayd etish masalalari alohida, tizimli tarzda tartibga solinmagan. Shu sababli mavzu ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarbdir.

Maqolaning maqsadi: Elektron tijoratda domen nomlari tushunchasi va huquqiy mohiyatini aniqlash, domen nomlari bilan bog‘liq nizolarda elektron dalillarni himoya qilishning amaldagi holatini tahlil qilish hamda O‘zbekiston sharoiti uchun elektron dalillarni qayd etish, saqlash va sudda taqdim etishning amaliy mexanizmini ishlab chiqishdir. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: domen nomi tushunchasi va huquqiy tabiatini yoritish; .UZ domenini ro‘yxatdan o‘tkazish tartibini tahlil qilish; elektron dalil tushunchasi va uning yuridik kuchini aniqlash; xorijiy tajribani o‘rganish; mexanizm va qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha takliflar berish.

Domen nomi — internet tarmog‘ida axborot resurslarining raqamli IP-manzilini inson uchun qulay, harf-raqamli ko‘rinishda ifodalovchi nom.Domen nomlari tizimi (DNS) ierarxik tuzilishga ega: yuqori darajadagi domen (masalan, .uz, .com), ikkinchi darajadagi domen (masalan, example.uz) va quyi darajadagi domenlar.[6] Global miqyosda domen nomlari va IP-manzillar fazosini ICANN muvofiqlashtiradi.[7] O‘zbekistonda .UZ domenidagi domen nomlarini ro‘yxatdan o‘tkazish va ulardan foydalanish tartibi tegishli Nizom bilan belgilangan.[8] Nizomga ko‘ra .UZ domeni Reyestrini yuritish va domenni rivojlantirish funksiyalari «UZ» domeni Ma‘muriga yuklatilgan, ro‘yxatdan o‘tkazish esa akkreditatsiyadan o‘tgan registratorlar orqali amalga oshiriladi.[9]Domen nomining huquqiy tabiati bo‘yicha ilmiy qarashlar turlicha. Birinchi yondashuvga ko‘ra, domen nomi mustaqil intellektual mulk obyekti emas, balki ro‘yxatdan o‘tkazuvchi bilan reyestr/registrator o‘rtasidagi shartnomaviy munosabat asosida berilgan foydalanish huquqidir. Ikkinchi yondashuvga ko‘ra, domen nomi tijoriy qiymatga ega nomoddiy aktiv sifatida mulkiy huquq obyekti bo‘la oladi. Uchinchi yondashuv uni individuallashtirish vositasi (tovar belgisi, firma nomiga o‘xshash) sifatida qaraydi.[10] Bizningcha, amaliyotda domen nomi shartnomaviy foydalanish huquqi bo‘lib, biroq tijoriy faoliyatda ishlatilganda individuallashtirish vositasi funksiyasini ham bajaradi; shu sababli unga nisbatan tovar belgisi va firma nomi huquqlarini himoya qiluvchi normalar ham qo‘llanilishi lozim.[11]Domen nomlari bo‘yicha nizolarni hal etishning xalqaro tajribasida eng keng tarqalgani ICANN tomonidan 1999-yilda qabul qilingan yagona nizolarni hal etish siyosati (UDRP) bo‘lib, unga ko‘ra shikoyatchi uch holatni isbotlashi kerak: domen uning tovar belgisiga o‘xshash yoki bir xil; ro'yxatdan o'tkazuvchining domenga nisbatan qonuniy manfaati yo‘q; domen yomon niyat bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan va ishlatilmoqda.[12] WIPO ekspertlari amaliyoti ushbu mezonlarni

[3] «Elektron tijorat to‘g‘risida»gi Qonun, 2004 (1-manba).
[4] «Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida»gi Qonun, 2004 (2-manba).
[5] «Elektron raqamli imzo to‘g‘risida»gi Qonun (3-manba).
[6] Mueller M. Ruling the Root, 2002 (13-manba).
[7] ICANN, UDRP, 1999 (7-manba).
[8] «UZ» domenidagi domen nomlarini ro‘yxatdan o‘tkazish va ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi Nizom, 1830-son (6-manba).
[9] «UZ» domenidagi domen nomlarini ro‘yxatdan o‘tkazish va ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi Nizom, 1830-son (6-manba).
[10] Lipton J. Internet Domain Names, Trademarks and Free Speech, 2010 (14-manba).
[11] Fuqarolik kodeksi (4-manba); Lipton J., 2010 (14-manba).
[12] ICANN, UDRP, 4(a)-band (7-manba).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

sharhlab, yagona yondashuvga xizmat qiladi.[13] AQShda esa 1999-yilgi Kiberskvotterlikka qarshi iste'molchilarni himoya qilish qonuni (ACPA) sud tartibida himoya vositasini beradi.[14]

Elektron dalil bu elektron shaklda yaratilgan, saqlanayotgan yoki uzatilgan, ishga oid holatlarni aniqlash uchun ahamiyatli axborot (elektron hujjat, sayt sahifasi, elektron xat, server loglari, metama'lumotlar va h.k.). O‘zbekiston qonunchiligida elektron hujjat elektron shaklda qayd etilgan, elektron raqamli imzo bilan tasdiqlangan va elektron hujjatning uni identifikatsiya qilish imkonini beruvchi boshqa rekvizitlariga ega axborot sifatida belgilangan va u qog‘oz hujjat bilan teng yuridik kuchga ega bo‘lishi mumkin.[15] Elektron tijorat to‘g‘risidagi qonun ham elektron shaklda tuzilgan bitimlar va ularni tasdiqlovchi elektron hujjatlarning tan olinishini nazarda tutadi.[16] Protsessual qonunchilikda (Fuqarolik protsessual kodeksi, Iqtisodiy protsessual kodeksi) elektron shakldagi axborot dalil sifatida qabul qilinishi mumkin, ammo uning haqiqiyligini tekshirish, olinish usulini baholash va saqlash tartibi batafsil, yagona standart sifatida belgilanmagan.[17,18] Amaliyotda sud odatda skrinshotni (ekrandan olingan tasvirni) yetarli dalil deb hisoblamaydi, chunki uni tahrirlash oson va manbasi tekshirilmaydi. Shu bois ekspertlar va notariuslar ishtirokida qayd etish yoki raqamli yaxlitlikni isbotlovchi texnik vositalardan foydalanish zarur.[19] Xalqaro tajribada ushbu masalalar quyidagicha hal qilingan. UNCITRAL Elektron tijorat bo‘yicha namunaviy qonuni elektron axborotga faqat elektron shaklda bo‘lgani uchun yuridik kuch va dalil sifatidagi ahamiyatni inkor etmaslik tamoyilini belgilagan.[20] Yevropa Ittifoqining eIDAS reglamenti ham elektron hujjatga elektron shaklda ekani sababli sudda yuridik kuch va qabul qilinuvchanlikni rad etmaslikni talab qiladi, shuningdek, ishonchli vaqt tamg‘asi va ishonchli xizmatlar tushunchasini joriy etadi.[21] Texnik jihatdan esa ISO/IEC 27037:2012 xalqaro standarti raqamli dalillarni aniqlash, yig‘ish, olish va saqlash bo‘yicha tavsiyalarni beradi.[22]

Tahlil asosida domen nomlari va elektron tijorat nizolari uchun quyidagi bosqichma bosqich mexanizm taklif etiladi.

1-bosqich. Preventiv himoya (ro‘yxatdan o‘tkazish bosqichi). Registratorlar domen egasi haqidagi ma'lumotlarning ishonchliligini tekshirishi, ro'yxatdan o'tkazish, uzaytirish va egalik huquqini o‘zgartirish tarixini (tranzaksiya loglarini) belgilangan muddat davomida saqlashi lozim. Bu ma'lumotlar keyinchalik “domen kim va qachondan beri egalik qilgan” degan savolda asosiy dalil bo‘ladi.[23,24]

2-bosqich. Dalilni o‘z vaqtida qayd etish. Huquqbuzarlik aniqlangan zahoti quyidagilar amalga oshirilishi kerak: sahifa URL manzili, sana va aniq vaqtini ko‘rsatgan holda to‘liq tasvir va HTML-nusxasini saqlash; domenning ro'yxatdan o'tkazish ma'lumotlari (WHOIS) va DNS yozuvlarini olish;

---

[13] WIPO Overview 3.0, 2017 (8-manba).
[14] ACPA, 15 U.S.C. § 1125(d); shuningdek, Panavision v. Toeppen (12 va 16-manbalar).
[15] «Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida»gi Qonun, 2004 (2-manba).
[16] «Elektron tijorat to‘g‘risida»gi Qonun, 2004 (1-manba).
[17] Fuqarolik protsessual kodeksi va Iqtisodiy protsessual kodeksi (5-manba).
[18] Mualliflar tahlili: protsessual qonunchilikda elektron dalilni olish va saqlash tartibining batafsil yoritilmaganligi (5-manba asosida).
[19] Casey E., 2011 (15-manba); ISO/IEC 27037:2012 (11-manba).
[20] UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, 1996 (9-manba).
[21] eIDAS Regulation, Art. 46 va ishonchli xizmatlarga oid qoidalar (10-manba).
[22] ISO/IEC 27037:2012 (11-manba).
[23] «UZ» domenidagi domen nomlarini ro‘yxatdan o‘tkazish va ulardan foydalanish tartibi to‘g‘risidagi Nizom, 1830-son (6-manba).
[24] ICANN, UDRP, 4(a)-band (7-manba).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

sahifa va fayllarning kriptografik xesh-qiymatini (masalan, SHA-256) hisoblash. Xesh-qiymat fayl keyinchalik o'zgartirilmaganini tekshirish imkonini beradi.[25,26]

3-bosqich. Mustaqil tasdiqlash. Dalilni uchinchi, betaraf shaxs tasdiqlashi kerak: notarius (dalillarni ta'minlash tartibida internet-sahifa mazmunini ko'rib chiqish va bayonnoma tuzish), akkreditatsiyadan o'tgan IT-ekspert yoki ishonchli vaqt tamg'asi xizmati. Bu skrinshotning "manbasi noma'lum" degan e'tirozini bartaraf etadi.[27,28]

4-bosqich. Saqlash va "dalillar zanjiri" (chain of custody). Qayd etilgan materiallar o'zgartirib bo'lmaydigan (faqat o'qish) muhitda, nusxalari bilan saqlanishi, har bir kirish va ko'chirish jurnalga yozilishi kerak. Dalillar zanjiri uzilmasa, sud dalilning haqiqiyligiga ishonch hosil qiladi.[29,30]

5-bosqich. Sudda yoki UDRP tartibida taqdim etish va baholash. Dalillar elektron hamda zarur bo'lsa chop etilgan shaklda, tasdiqlovchi hujjatlar bilan taqdim etiladi. Sud (yoki WIPO panel) dalilni olish usuli, yaxlitligi va nizoga aloqadorligi bo'yicha baholaydi.[31,32]

Xulosa qilib aytish mumkinki, domen nomi elektron tijoratda faqat texnik manzil emas, balki tadbirkorlik faoliyatini individuallashtiruvchi va tijoriy qiymatga ega vosita bo'lib, uning huquqiy himoyasi ro'yxatdan o'tkazish bosqichidan boshlab ta'minlanishi kerak. Amaldagi qonunchilik elektron hujjat va elektron shartnomalarni tan olgan bo'lsa-da, domen nomlari bilan bog'liq nizolarda elektron dalillarni qayd etish, tasdiqlash va saqlash tartibi yetarli darajada batafsil emas. Taklif etilgan besh bosqichli mexanizm (preventiv himoya, o'z vaqtida qayd etish, mustaqil tasdiqlash, dalillar zanjirini saqlash, baholash) hamda qonunchilikka kiritilishi tavsiya etilgan o'zgartirishlar elektron dalillarning ishonchliligini oshiradi, sud amaliyotini yagonalashtiradi va elektron tijorat ishtirokchilarining huquqlarini samarali himoya qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasining «Elektron tijorat to'g'risida»gi Qonuni, 2004-yil 29-aprel, 613-II-son. lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining «Elektron hujjat aylanishi to'g'risida»gi Qonuni, 2004-yil 29-aprel, 611-II-son. lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasining «Elektron raqamli imzo to'g'risida»gi Qonuni (yangi tahrirdagi, 2022). lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik protsessual kodeksi va Iqtisodiy protsessual kodeksi. lex.uz.
6. «UZ» domenidagi domen nomlarini ro'yxatdan o'tkazish va ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi Nizom, 2008-yil 23-iyun, 1830-son. https://lex.uz/uz/docs/-1368177

[25] ISO/IEC 27037:2012 (11-manba).
[26] Casey E., 2011 (15-manba).
[27] Casey E., 2011 (15-manba); ISO/IEC 27037:2012 (11-manba).
[28] eIDAS Regulation, Art. 46 va ishonchli xizmatlarga oid qoidalar (10-manba).
[29] ISO/IEC 27037:2012 (11-manba).
[30] Casey E., 2011 (15-manba).
[31] WIPO Overview 3.0, 2017 (8-manba).
[32] Fuqarolik protsessual kodeksi va Iqtisodiy protsessual kodeksi (5-manba).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Xalqaro hujjatlar va standartlar:

1. ICANN. Uniform Domain-Name Dispute-Resolution Policy (UDRP), 1999. https://www.icann.org/resources/pages/help/dndr/udrp-en
2. WIPO Overview of WIPO Panel Views on Selected UDRP Questions,Third Edition(WIPOOverview3.0),2017.https://www.wipo.int/amc/en/domains/search/overview3.0/
3. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, 1996.
4. Regulation (EU) No 910/2014 (eIDAS) of the European Parliament and of the Council, 23 July 2014.
5. ISO/IEC 27037:2012. Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence.
6. Anticybersquatting Consumer Protection Act, 15 U.S.C. § 1125(d) (USA, 1999). Ilmiy adabiyotlar va sud amaliyoti
7. Mueller M. Ruling the Root: Internet Governance and the Taming of Cyberspace. MIT Press, 2002.
8. Lipton J. Internet Domain Names, Trademarks and Free Speech. Edward Elgar, 2010.
9. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Academic Press, 2011.
10. Panavision International, L.P. v. Toeppen, 141 F.3d 1316 (9th Cir. 1998).
11. Internet manbalari
12. Raqamli texnologiyalar vazirligi. «.UZ milliy domeni uchun yangi rekord — 150 000 ta domen nomi!», 2026-yil 13-mart. https://gov.uz/en/digital/news/view/142491

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.